

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه

بررسی فقهی و حقوقی تأثیر نوسان قیمت بر دیون مدت دار در فقه مذاهب اسلامی

استاد راهنما

حجة الإسلام و المسلمین مهدی ساجدی

دانشجو

سید مصطفی هاشمی

ماه و سال دفاع

شهریور ۱۳۹۴

السلامة والرفاهية
العلمية والابتكارية
التي هي
الهدف من
العملية
العلمية

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قرآن و حدیث است

تقدیم

به پیشگاه یگانه شاه راه عشق و عرفان، مُصلح کل، امید و آرزوی خوبان جهان، مهدی صاحب الأمر و الزمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف).

تقدیم به پدر و مادر دلسوز و مهربانم که زحماتشان با هیچ واژه ای قابل قدردانی نیست. موی سپید نمودند تا ما روی سپید کنیم. روزگار متاع ثمین جوانی شان را به بهای پرورش من از آنها ستاند تا هر نقشی را که روزگار بر رخ آنها نگاریده و آثار پیری بر آنها هویدا نموده نشانگر ایثارشان باشد. نه دعای این کمترین سراپا تقصیر، که دعای مولای خوبان یار و همراهشان باد.

سپاسگزاری

مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا فَقَدْ صَيَّرَنِي عَبْدًا...

سپاس مَرَّ خدایِ راست عزوجلّ که نعمت و مَنّت تمام کرد، بر مخلوقات تا از پست ترین ها، انسانی بیافریند که مسجودِ مقربینِ درگاه الهی گردد. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهَذَا...

سپاس و قدردانی کمترین واژه ایست که تقدیم می نماییم به تمامی اساتید و معلّمین دلسوز مهربانم در همه ادوار تحصیلی از ابتداء تا کنون.

امید است که خدای مَنَّان این افتخار را شامل حال این حقیر بگرداند تا به أحسن وجه ادای دین نمایم.

به صورت ویژه و خاصّ تشکر و سپاسگذاری می نمایم از محضر ارزشمند **حضرت حجة الإسلام والمسلمین مهدی ساجدی** که هرچند مدت قلیلی تلمذ ایشان نمودم لکن بهره کثیری از محضرشان بردم.

همچنین تشکر و قدردانی می نمایم از محضر استاد ارزشمند **حضرت حجة الإسلام والمسلمین حسام الدین ربّانی** که طی دوران تحصیلی کارشناسی ارشد از محضر درسی و علمی ایشان به کرات استفاده نموده ام.

سپاسگذاری خاصی نیز به محضر استاد قدیمی حضرت **حجة الإسلام والمسلمین دکتر مرتضی چیت ساریان** دارم که طی تحصیل در دوران دانشگاهی از ابتداء از محضرشان بهره جسته ام.

و در انتهاء نیز برای معلّمان و اساتید خود در دوره های مختلف آموزشی و تحصیلی، آرزوی توفیق و عزّت روز افزون دارم و نیز از همه دانشجویان، محققان، دوستان، همکاران، مؤسسات و اشخاص حقیقی و حقوقی که در به پایان رسانیدن امر تحقیق به این حقیر یاری رسانی نموده اند تشکر و قدردانی می نمایم و از خداوند مَنَّان آرزوی عاقبت بخیری برای همه این عزیزان مسئلت می نمایم.

چکیده:

همگام با تحولات بشری و ایجاد نظامات جدید در زندگی انسان، علوم مختلف نیز پیشرفت نموده‌اند و مفاهیمی نو و جدید در علوم پدید آمده‌است. در همه زمان‌ها فقها بر آن بوده‌اند تا تقابل بین مفاهیم نو و جدید را با مسائل شرعی و فقهی حل و فصل نمایند. پول یکی از مهم‌ترین ابزارهای اقتصادی است که سیر تحول قابل توجهی را پیموده تا به وضعیت کنونی رسیده است. یکی از مهمترین مفاهیمی که در رابطه با پول در سده اخیر به وجود آمده است، مفهوم نوسانات قیمتی یا به عبارت صحیح‌تر تورم است. تورم، عدم توازن ارزش کالا و پول پرداختی است که این عدم توازن اگر بصورت افسارگسیخته باشد توازن اقتصادی جامعه را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. به موجب عقود، معاملات و بصورت کلی اعمال حقوقی، ممکن است ذمه اشخاص نسبت به دیگران اشتغال پیدا کند یا به عبارت دقیق‌تر فرد در جریان فعل حقوقی مدیون شود و طرف دیگر به عنوان داین شناخته شود؛ ممکن است در برخی اوقات این دیون بصورت مدت دار یا مؤجل باشند. در حالت عادی و اقتصاد بدون تورم هر فردی به آن اندازه که مدیون است ضامن است و موظف است در سررسید معهود ادای دین نماید و به مفاد عقد منعقد شده پای بند باشد. اما هنگامی که اقتصاد و پول دچار نوسانات قیمتی باشد ارزش این پول در دیون مدت دار همچون قرض، مهریه، خمس و... دچار تغییر می‌گردد. مدیون در هنگام ادای دین ملزم به پرداخت مقداری است که طرفین در متن عقد بر روی آن مصالحه نموده‌اند و حال تورم و نوسانات حاصل از این تورم ارزش پول را کاسته و موجبات تضرر داین را فراهم نموده است. در این تحقیق، تأثیر تورم را بر مفاهیم فقهی از حیث ادای دین، ضمانت یا عدم ضمانت مدیون در قبال تغییرات به وجود آمده و همچنین تأدیه این دیون با نرخ روز و به میزان تغییر شاخص‌ها، مورد واکاوی قرار داده ایم و نتیجه بدست آمده اینکه جبران این نوسانات به شرطی که در عرف، به عنوان سود لحاظ نگردد نه تنها ربا محسوب نمی‌شود بلکه از حقوق داین نیز محسوب می‌گردد زیرا در صورت عدم تأدیه به نرخ روز، تضرر منهی از سوی شارع برای داین متصور است. همچنین آراء فقهای مذاهب اسلامی در خصوص اذن شرعی جبران این کاهش از حیث صدق ربا، وجوب یا عدم وجوب (استحباب) تأدیه به نرخ روز و... نیز به همین نحو است و در این مذاهب، تنها شرط زیاده در هنگام انعقاد عقد مصادق بارز ربا دانسته شده و از آن نهی شده است. در نهایت، جواز تأدیه به نرخ روز در برخی از مصادیق دیون مؤجل همچون: قرض، مهریه، تورم و مسأله خمس نیز به همین نحو است. البته حکم جواز در برخی مصادیق با قیود و شروطی همراه است.

کلید واژگان: تورم، دین، اجل، پول، ارزش، ربا، مثلی و قیمی

فهرست مطالب

فصل اول کلیات و مفاهیم	۸
۱-۱. کلیات:	۹
۱-۱-۱. بیان مسئله	۹
۱-۱-۲. اهمیت و ضرورت:	۱۱
۱-۱-۳. سوالات تحقیق:	۱۱
۱-۱-۳-۱. سؤال اصلی:	۱۱
۱-۱-۳-۲. سوالات فرعی:	۱۱
۱-۱-۴. فرضیات تحقیق:	۱۲
۱-۱-۵. پیشینه تحقیق:	۱۲
۱-۱-۶. چارچوب نظری تحقیق:	۱۳
۱-۲. مفاهیم:	۱۴
۱-۲-۱. تعریف لغوی و اصطلاحی فقه و حقوق:	۱۴
۱-۲-۲. تعریف لغوی دین:	۱۴
۱-۲-۳. تعریف اصطلاحی دین:	۱۵
۱-۲-۴. تعریف لغوی اجل:	۱۶
۱-۲-۵. تعریف اصطلاحی اجل:	۱۷
۱-۲-۶. تعریف لغوی پول:	۱۷
۱-۲-۷. مفهوم اصطلاحی پول:	۱۸
۱-۲-۸. مفهوم لغوی تورم:	۱۹
۱-۲-۹. مفهوم اصطلاحی تورم:	۱۹

۱۹-۱-۲-۱۰. مفهوم لغوی ربا: ۱۹

۲۰-۱-۲-۱۱. مفهوم اصطلاحی ربا: ۲۰

۲۰-۱-۲-۱۱-۱. ربا در اصطلاح فقها: ۲۰

۲۲-۱-۲-۱۱-۲. ربا از منظر فقهای اهل سنت: ۲۲

۲۲-۱-۲-۱۱-۳. ربا از منظر حقوق و حقوق دانان: ۲۲

فصل دوم بررسی ماهیت، ارزش و وظایف پول و نوسانات ارزشی آن ۲۴

۲-۱. بررسی ارزش پول و نوسانات ارزش پول ۲۵

۲۵-۱-۲-۱. پول ۲۵

۲۵-۱-۲-۲. تاریخچه پول ۲۵

۲۸-۱-۲-۳. پول رایج در صدر اسلام ۲۸

۲-۲. انواع ارزش ۳۰

۳۰-۲-۲-۱. ارزش ذاتی پول ۳۰

۳۰-۲-۲-۲. ارزش اعتباری پول ۳۰

۳۱-۲-۲-۳. ارزش اسمی پول ۳۱

۳۱-۲-۲-۴. ارزش حقیقی پول ۳۱

۲-۳. وظایف پول ۳۱

۳۲-۲-۳-۱. پول معیار ارزش ۳۲

۳۲-۲-۳-۲. پول میانجی در داد و ستد ۳۲

۳۲-۲-۳-۳. پول ذخیره ارزش ۳۲

۳۳-۲-۳-۴. وظائف پول از دیدگاه مذاهب عامه ۳۳

۲-۴. مثلی و قیمی بودن در اموال و پول ۳۴

- ۳۷-۲-۴-۱. شک در مثلی یا قیمی بودن.....
- ۳۸-۲-۴-۲. ضابطه قیمی یا مثلی بودن پول.....
- ۲-۵. تورم و کاهش ارزش پول.....**
- ۴۰-۲-۵-۱. چیستی تورم در گذر زمان.....
- ۴۱-۲-۵-۲. تورم در صدر اسلام.....
- ۴۲-۲-۵-۳. انواع تورم و دلایل پیدایش آن.....
- ۴۴-۲-۵-۳-۱. تفسیر اقتصاد دانان پولی از تورم.....
- ۴۵-۲-۵-۴. نتایج و آثار تورم.....
- ۴۵-۲-۵-۴-۱. آثار اقتصادی تورم.....
- ۴۶-۲-۵-۴-۲. آثار سیاسی و اجتماعی تورم.....
- ۲-۶. ربا ، مصادیق و آثار آن.....**
- ۴۹-۲-۶-۱. ادله اثبات حرمت ربا در شرع.....
- ۴۹-۲-۶-۱-۱. کتاب.....
- ۵۰-۲-۶-۱-۲. سنت.....
- ۵۲-۲-۶-۱-۲-۱. حرمت ربا در روایات اهل سنت:.....
- ۵۲-۲-۶-۱-۳. اجماع.....
- ۵۳-۲-۶-۲. انواع ربا.....
- ۵۳-۲-۶-۲-۱. ربای معاملی :.....
- ۵۵-۲-۶-۲-۲. ربای قرضی :.....
- ۵۷-۲-۶-۳. ربا در حقوق موضوعه.....
- ۲-۷. جبران کاهش ارزش پول.....**
- ۵۸-۲-۷-۱. چیستی جبران ارزش پول.....

- ۵۹..... ۲-۷-۲. رابطه مثلی و قیمی بودن با جبران کاهش ارزش پول
- ۶۰..... ۲-۷-۳. دلایل جواز جبران کاهش ارزش پول
- ۶۶..... فصل سوم دین و برخی از مصادیق دیون مدت دار
- ۶۷..... ۳-۱-۳. دین
- ۶۷..... ۳-۱-۱. انواع دین
- ۶۷..... ۳-۱-۱-۱. دین حال
- ۶۸..... ۳-۱-۱-۲. دین مؤجل :
- ۶۹..... ۳-۱-۲. تفاوت دین با قرض:
- ۷۰..... ۳-۲-۳. قرض
- ۷۱..... ۳-۲-۱. تعریف و احکام قرض
- ۷۱..... ۳-۲-۲. تفاوت بدهی و قرض
- ۷۲..... ۳-۲-۳. قرض از منظر اهل سنت
- ۷۵..... ۳-۲-۴. نوسان ارزش قیمت در قرض
- ۷۹..... ۳-۳-۳. مهریه
- ۷۹..... ۳-۳-۱. مفهوم مهریه در لغت
- ۸۰..... ۳-۳-۲. اصطلاح مهریه در فقه و حقوق
- ۸۱..... ۳-۳-۳. تأدیه مهریه متناسب با تغییر شاخص قیمت ها در فقه
- ۸۵..... ۳-۳-۴. پرداخت مهریه به نرخ روز در حقوق موضوعه
- ۸۶..... ۳-۳-۵. نحوه محاسبه و پرداخت مهریه به نرخ روز:
- ۸۷..... ۳-۴-۳. خمس
- ۸۷..... ۳-۴-۱. مفهوم خمس

۳-۴-۲. تاثیر نوسانات ارزش پول بر خمس ۸۸

۳-۴-۲-۱. تبیین دو واژه غنم و فائده: ۹۰

۳-۴-۳. نگاهی به نظرات فقهای معاصر ۹۱

نتایج و پیشنهادها: ۹۸

فهرست منابع: ۹۸

نمایه ها ۱۰۴

مقدمه:

امروزه با تحولات همه جانبه بشری و پیشرفت های ایجاد شده در زندگی انسان، همه ابعاد فرهنگی، مذهبی، اقتصادی، اجتماعی و... متأثر از این پیشرفت و تحول بوده است.

مواجهی هر کدام از این تکامل های بشری با فقه و حقوق پیچیدگی های خاصی را ایجاد می نماید که حل و فصل این مواجهات در تخصص اهل فن و فقه های اسلامی است. و می توان از مهم ترین وظایف فقها و حقوقدانان دانست، که با روش های عقلی و شرعی موضوعات و مسائل ایجاد شده را حل نمایند تا تحولات، کوچکترین خدشه ای بر مبانی دینی و قرآنی وارد نسازد.

دگرگونی های سریع اقتصاد و ماهیت ذاتی پول باعث شده ارزش پول بصورت پیوسته سیری نزولی ببیماید. تا جایی که نوسانات ارزشی و قیمتی به امری عادی برای پول مبدل گشته است. این نوسانات که بعضاً به صورت کاهش ارزش پول و در برخی موارد به صورت افزایش ارزش پول شاهد آن هستیم موجبات سود و ضرر اشخاص را فراهم می نماید. در قراردادهای بلند مدت، ارزش پول بصورت چشمگیری کاهش یافته و اخلاقی در امور مالی افراد ذینفع، همچون صاحبان درآمدها، پس اندازها و طلبکاران و بدهکاران ایجاد می نماید. مثلاً با در نظر گرفتن نرخ تورم ۲۵ درصد، یک میلیون تومان در سال گذشته، هم اکنون هفتصد و پنجاه هزار تومان ارزش مبادلاتی دارد و این مرور زمان باعث شده که قدرت خرید دارنده این مال کاهش یابد. حال با در نظر گرفتن یک عمل حقوقی همچون اجاره، قرض و... مسئله جبران این کاهش پیش می آید که آیا این جبران کاهش ارزش پول از مصادیق ربا محسوب می گردد و حرام است و در حکم محاربه با خدا و رسول خداست؟ و یا از حقوق متضرر قلمداد می گردد و باید مورد مطالبه قرار گیرد؟

هر پدیده ای که موضوع یا متعلق حکم فقهی قرار گیرد و در صدر اسلام سابقه نداشته باشد، مستحدثه شمرده می شود و حکم آن را نه در ادله خاص، بلکه باید در قواعد و اصول عامه فقه یا عقل جستجو نمود. به خلاف مسائلی که در منظر معصومین (علیهم السلام) به وقوع پیوسته و آیه یا روایتی در مورد آن وجود دارد، در این مسائل علاوه بر طرق فوق می توان از آیه و روایت نیز برای استنباط حکم استفاده کرد. اما اگر پدیده در صدر اسلام وجود داشته و مردم در زندگی اجتماعی یا فردی خود به نحوی با آن مواجه بوده اند، ولی در ارتباط

۱. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ ای کسانی که ایمان آورده اید از خدا بپرهیزید و آن چه از (مطالبات) ربا باقی مانده رها کنید اگر ایمان دارید؛ اگر (چنین) نمی کنید بدانید با جنگ با خدا و رسول او روبرو خواهید بود. بقره / ۲۷۸ و ۲۷۹.

با آن هیچ سؤالی از معصومین (علیهم‌السلام) نپرسیده‌اند، از عدم پرسش آن‌ها نیز می‌توان حکم فعلی آن را استفاده نمود.

برخی از محققان مسئله وجود تورم و کاهش ارزش پول یا عدم وجود آن در عصر تشریح را یکی از مؤلفه‌های تعیین‌کننده حکم «جبران کاهش ارزش پول» می‌دانند. بعضی با ارائه نظریه عدم تغییر سطح عمومی قیمت‌ها، حتی قیمت‌های نسبی، می‌خواهند نشان دهند که اگر معصومین (علیهم‌السلام) دستور به جبران کاهش ارزش پول نداده‌اند، این امر بدان علت است که در صدر اسلام تورم شدید اتفاق نمی‌افتاد، و گرنه معصومین (علیهم‌السلام) به عللی که برای لزوم جبران کاهش ارزش پول وجود دارد، به جبران کاهش ارزش پول حکم می‌نمودند.^۱

برخی دیگر با ارائه نظریه وجود تورم و کاهش ارزش پول در عصر تشریح، از عدم حکم معصومین (علیهم‌السلام) به لزوم جبران کاهش ارزش پول، استفاده می‌کنند که جبران کاهش ارزش پول جایز نیست.^۲

حال برآنیم تا با تکیه بر آیات، روایات و اصول پذیرفته شده در فقه اهل بیت (علیهم‌السلام) و فقه اهل سنت پرده از ابهامات موجود پیرامون مسائل مربوط به پول، ارزش پول، تورم و... و تأثیر این عوامل بر دیون مؤجل که در فقه اسلامی بدان‌ها اشاره شده، برداریم و به بررسی احکام فقهی و حقوقی که به این واسطه ایجاد می‌شود بپردازیم.

۱. میثم موسایی، (تبیین مفهوم و موضوع ربا)، ص ۶۰-۶۸، مجله فقه، شماره ۱۱ و ۱۲، بهار و تابستان ۱۳۷۶، ص ۱۲۳ و ۱۲۶.

۲. سیدکاظم حائری، (مصاحبه نامه مفید)، سال چهارم، شماره ۱۳، ص ۲۷ و ۲۸.

فصل اول کلیات و مفاهیم

۱. ۴. کلیات :

۱-۱-۱. بیان مسئله:

دین عبارت است از مالی کلی که ذمه فرد به آن مشغول است؛ خواه سبب آن اختیاری باشد، مانند اشتغال ذمه زوج به مهر به سبب عقد ازدواج یا اشتغال ذمه قرض گیرنده به عوض قرض به سبب عقد قرض و یا اشتغال ذمه خریدار به ثمن در بیع نسبه و فروشنده به مثن در بیع سلف؛ و یا غیر اختیاری باشد، مانند اشتغال ذمه فرد به بدل چیزی که آن را تلف کرده است یا اشتغال ذمه زوج به نفقه زوجه و مانند آن.

بر هر شخصی که به واسطه انجام معامله یا هر دلیل مشروع دیگر به شخص دیگری بدهکار می‌گردد لازم است که ذمه خود را بری نموده و دین را از گردن خود ساقط نماید. به وجود آمدن دین بر ذمه هر شخصی ممکن است به یکی از دو طریق زیر باشد.

گاه ممکن است دین حال و گاه ممکن است مؤجل باشد. در تفاوت این دو نوع دین آمده است که برای بازپرداخت دین حال زمان تعیین نشده است و داین در هر حال حق مطالبه دین را از مدیون دارد. و یا آنکه در دیون مؤجل تعیین زمان گاه از سوی دو طرف عقد است و گاه از سوی شارع، مانند تعیین مدتی معین توسط شارع برای پرداخت دینه.

در دین مؤجل زمان ادای دین مشخص گردیده است و داین حق رجوع به مدیون را قبل از سر رسید ندارد. هر کدام از این دو نوع از اقسام دین دارای احکام و شرایط خاص خود هستند، که این احکام و شرایط، چگونگی ادای دین، زمان بازپرداخت، حق رجوع و چگونگی رجوع داین به مدیون جهت اخذ دین و ... را مشخص می‌نماید.

همانگونه که گذشت برخی از دیون مدت دار (مؤجل) هستند. بدین معنا که بدهکار از همان ابتداء در معامله و یا با تقاضای خود برای پرداخت دین زمان معینی را تعیین می‌نماید تا دین را در آن زمان مشخص ادا نماید. در صورتی که این مسأله در فرضی اتفاق افتد، که قیمت ها در بازار در حال نوسان بوده و ارزش ثمن بالا و پایین گردد لازم است با بررسی ادله فقهی تبیین گردد که ذمه مدیون به چه مقدار از دین مشغول است و وی شرعاً در زمان پرداخت موظف است چه مقدار بابت بدهی خود به طلبکار بپردازد .

اما یکی از جنبه های مجهول بحث، جبران کاهش ارزش پول و ضمان ناشی از نوسان قیمت دیون و معاملات مؤجل است.

امروزه با پذیرش این اصل مسلم فقهی یعنی تأثیر عنصر زمان و مکان در اجتهاد، نمی توان ماهیت پول را به عنوان یک مال مثلی یا قیمی قلمداد کرد؛ بلکه با تغییر شکل یافتن مبادلات اقتصادی و تعدد عقود و دیون، باید گفت که پول امروزی صرفاً یک برگه اعتبار بوده و از تعریف مثلی و قیمی، خارج است و در واقع نماینده قدرت خرید معینی است. حال، اگر شخصی به واسطه ای نسبت به دیگری بدهکار و مدیون گشت و این بدهکاری، موجبات خسارت در اثر کاهش ارزش ثمن را برای طلبکار فراهم نماید، در ادای این دین مؤجل مدیون تا چه میزان مسئول کاهش ارزش است؟

همچنین باید تصریح نمود جبران کاهش ارزش پول، چیزی زاید بر اصل پول نیست تا ربا محسوب شود و از جهت تفریغ ذمه و تساوی عوضین، جبران آن لازم می باشد. بنابراین، لزوم جبران آن موضوعاً و تخصصاً از تعریف ربا خارج است.

بر آنیم تا با بررسی و احصاء انواع دیون مؤجل و تاثیر نواسانات ناشی از تورم و رکود اقتصادی بر این دیون نظرات مذاهب مختلف فقهی اسلامی را نیز در این پایان نامه مورد تبیین و تشریح قرار دهیم.

۲-۱-۱: اهمیت و ضرورت:

ضرورت این تحقیق و مسئله آنست که در دیون مؤجل بین داین و مدیون، به تراضی و اختیار طرفین یا یکی از طرفین و یا حتی به اجبار و نظر شرع، زمانی تعیین می گردد تا داین ادای دین نماید و خویش را به اصطلاح بریء الذمه نماید.

حال که رابطه حقوقی بین داین و مدیون شکل گرفته و زمان باز پرداخت دین فرا رسیده است، نوسان قیمتی مشاهده می گردد که در اثر این نوسان ارزش ثمن دست خوش تغییر و ابدال گشته است.

هدف آن است که نظر شرع مقدس در این باب تشریح و تبیین گردد و بیان نماییم تکلیف این تغییر ارزش ثمن که متأثر از نواسانات اقتصادی بازار است به چه نحو خواهد بود و مدیون تا چه اندازه ضامن این تغییرات است.

همچنین بررسی مقایسه‌ای بین نظرات علمای امامیه و سایر نحله‌های فقهی اسلامی (مذاهب اربعه) را نیز مورد مذاقه قرار خواهیم داد.

۳-۱-۱. سؤالات تحقیق:

به جهت استنباط و نیل به حکم صحیح در شرع مقدس اسلام، نخست باید ماهیت، ویژگی‌ها و جنبه‌های مختلف پدیده را به خوبی شناخت و آنگاه موضوع و فرع فقهی شناخته شده را با اصل آن تطبیق داده تا حکم مورد نظر استنباط شود. بنابراین ویژگی‌های اقتصادی و آثار فقهی مترتب بر آن از منظر فقه اسلامی بسیار با اهمیت می‌نماید؛ در همین راستاست که بسیاری از سؤالات (در زمینه مسائل فقهی - اقتصادی) پا به عرصه ذهن گذاشته و ذهن فقیه را درگیر نموده تا پاسخ صحیح آن را بیابد.

در رابطه با تحقیق موجود سؤالات بسیاری متصور است که این سؤالات را به دو بخش اصلی و فرعی تقسیم نموده‌ایم.

۱-۳-۱. سؤال اصلی:

پرسش اصلی که به ذهن متبادر می‌گردد عبارتست از:

از نظر فقه مذاهب اسلامی، نوسان قیمت چه اثر فقهی یا حقوقی بر دیون مدت‌دار دارد؟

۲-۳-۱. سؤالات فرعی:

الف) بطور کلی در ابواب فقهی تقسیم بندی دیون به چه نحوی است؟

ب) کدام یک از روابط بین داین و مدیون از مصادیق دیون مؤجل محسوب می‌گردد؟

ج) نوسانات ارزش ثمن چه تأثیری در بازپرداخت دیون مدت‌دار دارد و مسئولیت مدنی ناشی از این نوسانات

بر ذمه چه کسی است؟

د) بین مذاهب فقهی اسلامی در باب دیون مؤجل و به فرض بالا و پایین آمدن ارزش ثمن و نحوه تأدیه این تفاوت ارزش ثمن توسط مدیون چه نظراتی وجود دارد؟

۴-۱-۱. فرضیات تحقیق:

۱. دین در یک تقسیم بندی به دین معجل (دینی که زمان پرداخت آن فرارسیده است) و دین مؤجل یا مدت دار تقسیم می‌گردد.

۲. در صورتی که بازپرداخت بدهی بواسطه قرارداد بین داین و مدیون یا بواسطه اصل قرار داد مدت دار باشد، دین مؤجل محسوب می‌گردد.

۳. در صورتی که نوسان در جهت کاهش ارزش پول باشد و نیز این کاهش در اثر تورم شدید اتفاق افتد، بسیاری از فقها قائل به لزوم جبران ارزش پول توسط مدیون هستند و در واقع ضمان کاهش ارزش در این فرض بر عهده مدیون است.

۴. از نظر مذاهب فقهی اسلامی بر مدیون پرداخت اصل بدهی لازم است چه اینکه پرداخت زاید بر اصل دین موجب رباست.

۵-۱-۱. پیشینه تحقیق:

در اکثر کتب فقهی، کتاب الدین به عنوان یک از ابواب فقهی مدون شده است. در کتب فقهی مشهور مثل کتاب شریف لمعه شهید اول، شرح لمعه و مسالک الأفهام شهید ثانی، جواهر الکلام محقق نجفی، تحریر الوسيله حضرت امام خمینی (رحمة الله علیهم اجمعین) و... به شرح و تفصیل انواع دیون مثل: قرض، دین، مفلس، دین میت، و... پرداخته شده است.

در برخی دیگر از کتب و تألیفات به انحاء دیگری تقسیم بندی‌های انواع دین ذکر شده است و به شرح و بسط آن پرداخته‌اند.

مسأله تورم و بررسی زوایای شرعی و دینی تورم و تأدیه برخی دیون با نرخ روز نیز در مقالاتی با عناوین: ((تورم و مسأله خمس نوشته محمد علی مدرسی، همچنین مقاله بررسی آراء فقها درباره تبدیل مهریه به نرخ روز

نوشته زینت جعفری فشارکی، مقاله تحلیل تاریخی تورم و کاهش ارزش پول نوشته احمدعلی یوسفی و...)) مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته است.

اما در خصوص مسئله نوسان قیمت و تأثیر آن بر دیون مدت دار با تطبیق نظرات فقهی مذاهب اسلامی، بصورت اختصاصی کتاب، پایان نامه و یا مقاله‌ای به رشته تحریر در نیامده است.

۶-۱-۱. چارچوب نظری تحقیق:

امر تحقیق در پایان نامه حاضر به شیوه کتابخانه‌ای انجام شده است.

با عنایت به موضوع پایان نامه، هر چند جنبه های فقهی و حقوقی آن مورد توجه بوده است، لیکن از این جهت که موضوع مورد تحقیق از یک نگاه نیل به اهداف فقهی و حقوقی بوده و از دیگر نگاه با مباحث اقتصادی در هم آمیخته، به ضرورت ابعاد اقتصادی مسئله نیز مورد توجه و امان نظر بوده است. مطالب و اطلاعات مورد نیاز جهت تدوین پایان نامه از لابه‌لای متون عربی، فارسی و مقالات و مجلات علمی و پژوهشی (حوزوی و دانشگاهی) منتشر شده گردآوری شده است.

اطلاعات جمع‌آوری شده از منابع اقتصادی و فقهی و حقوقی پس از توصیف، تجزیه و تحلیل شده آنگاه به روش استدلال منطقی به نتیجه گیری پرداخته و نتیجه نهایی بحث ارائه شده است.

در این نوشتار موضوع بررسی فقهی و حقوقی تأثیر نوسان قیمت بر دیون مدت دار در فقه مذاهب اسلامی در چند فصل مورد بررسی قرار خواهد گرفت که در فصل نخست واژه ها، مفاهیم و لغات کلیدی، در ادامه طی چند گفتار ابتداء به بررسی نوسان قیمت، ملاک ارزش پول، تورم و تأثیرات آن بر نوسانات ارزش پول و... پرداخته خواهد شد و پس از طرح اصول کلی و حاکم بر این موضوع، برخی از مصادیق دین مؤجل و آثار فقهی مترتب بر آن ها ذکر می‌گردد و در نهایت تأثیرات عوامل ذکر شده بر دیون مؤجل، چگونگی تأدیه، بررسی تأدیه از جهت صدق ربا، بررسی انواع ربا و... مورد تبیین قرار خواهد گرفت. تطبیق نظرات فقهی مذاهب اسلامی و

تأثیراتِ نوساناتِ قیمتی، از نظر حقوق موضوعه ایران نیز در مباحث فوق مورد بررسی قرار می‌گیرد و نظریات حقوقدانان نیز ذکر خواهد شد.

۲-۱. مفاهیم:

۲-۱-۱. تعریف لغوی و اصطلاحی فقه و حقوق:

فقه در لغت یعنی فهمیدن چیزی، دانستن و یا دریافتن.^۱

فقه در اصطلاح عبارتست از:

الفقه هو العلم بالأحكام الشرعية الفرعية عن أدلتها التفصيلية^۲.

ترجمه: فقه علم به احکام شرعی فرعی از دلیل‌های تفصیلی آن است.

حق به معنی راست و درست، ضد باطل، ثابت و واجب، و کاری که البته واقع شود. یقین، عدل، نصیب و بهره از چیزی، ملک و مال، حقوق جمع و یکی از نام‌های باری تعالی.^۳

حق در اصطلاح عبارتست از نوعی سلطه، و قدرت، یا نوع و مرتبه ضعیفی از ملکیت، که قانون آن راه، به فرد یا افرادی می‌دهد تا در پرتو آن در موارد خاصی به کارگیرند و از مزایای آن بهره‌مند شوند.^۴

۲-۲-۱. تعریف لغوی دین:

دین در لغت به معنی قرض، وام، وام گرفتن، مقروض شدن، وام خواستن، وام دادن کسی را، قرض دادن کسی را به مدت معین، هر شیء غیر حاضر.^۵

ابن منظور دین را اینگونه تعریف می‌نماید: هر چیز غیر حاضر را دین گویند.^۱

۱. میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمد حسن، *قوانین الأصول*، تهران، نشر مکتبه العلمیه الإسلامیه، ۱۳۵۲ ه. ش، ج ۱ ص ۵.

۲. قبله ای خوبی، خلیل، *قواعد فقه*، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۰ ه. ش، ج ۱، ص ۵.

۳. عمید، حسن، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱ ه. ش، چاپ هشتم، ص ۴۵۸.

۴. فیض، علیرضا، *مبانی فقه و اصول*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۷ ه. ش، ص ۳۱۹.

۵. معین، محمد، *فرهنگ معین*، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۹ ه. ش، ج ۲، ج ۱۶۲.